

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-1.18>

П. Д. Гуйван, кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України, професор
Полтавського інституту бізнесу

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ: ВИЗНАЧАЛЬНІ ЗАСАДИ

Наукова стаття присвячена дослідженню актуального питання організації справедливого судочинства. Автор убачає основним чинником, який надає даному питанню певності, неухильне дотримання національною правовою системою принципу правової визначеності як основного визначального показника справедливого суду. Водночас надзвичайно важливо належно й адекватно дотримуватися європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема її статті 6, та робити відповідні посилання на практику Європейського суду з прав людини. Наголошується, що йдеться саме про «практику Суду» у загальному її значенні, тобто мають братися до уваги і належно аналізуватися під час здійснення правосуддя не лише рішення щодо України, а й інші. Головне не суб'єктний склад учасників спору, а його зміст. У роботі приділено увагу аналізу дотримання вимог щодо справедливості судівництва під час винесення українським правозастосовним органом вердиктів в окремих цивільно-правових спорах. Зокрема, на практичних прикладах проілюстрована проблематика несвоєчасності судових процесів, а також неналежного дотримання принципу нескасування остаточних вердиктів національними судами. Автор підкреслює, що внаслідок такого нехтування демократичними засадами у сфері українського судівництва часто спостерігається довільне та суб'єктивне тлумачення європейського прецедентного права, що не додає суспільним відносинам правової певності. Прокоментована принципова позиція Європейського суду з прав людини з питання незмінності остаточних судових рішень, яка кардинально відрізняється від української. Європейський суд зазвичай уважає, що нове вирішення тих самих питань, що вже були вирішені, зводить нанівець закінчене раніше провадження, воно означає фактичне скасування раніше ухваленого остаточного рішення, отже, не відповідає принципу правової визначеності. Окремому дослідженню в науковій праці піддано проблематику недотримання українськими судами правил про розумний строк розгляду справи. У цьому питанні показовою є позиція Європейського суду з прав людини, за якою не можна покласти відповідальність за невиконане затягування процесу на сторону справи, за надмірну тривалість провадження зазвичай мусять відповідати державні органи, бо провадження повинно бути організовано таким чином, щоб воно було швидким і ефективним, що є завданням саме національних судів.

Ключові слова: справедливий суд, розумний строк, *res judicata*.

P. D. Guyvan. The European justice principle: significant principles

This scientific article is devoted to the research of the actual issue of the organization of a fair trial. The author considers the main factor that gives this issue certainty is the steady management of the national legal system by the principle of legal certainty as the main determinant of a fair court. At the same time, it is extremely important to use the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in particular its Article 6, and make appropriate reference to the case law of the European Court of Human Rights. It is emphasized that this is a "case law of the Court" in its general meaning, that is, they should be taken into account and properly analyzed in the administration of justice, not only the decision on Ukraine but also others. The main thing is not the subjective composition of the parties to the dispute, but it's content. The paper focuses on the analysis of the adherence to the requirements for the justice of the judiciary when making verdicts in separate civil disputes by the Ukrainian law enforcement body. In particular, the practical examples illustrate the problem of the delay in litigation, as well as the improper adherence to the principle of non-cancellation of final judgments by national courts. The author emphasizes that due to such neglect of democratic principles in the field of Ukrainian judiciary there is often an arbitrary and subjective interpretation of European case law, which does not give legal certainty to social relations. The ECtHR's principled position on the permanence of final judgments, which is fundamentally different from the Ukrainian one, is commented on. The European Court of Justice usually considers that a new solution to the same issues that have already been resolved nullifies a previously completed proceeding, it signifies the actual annulment of a final decision previously taken and therefore does not comply with the principle of legal certainty.

Separate research in the scientific work is subjected to the problem of non-compliance by the Ukrainian courts with the rules on a reasonable term of the case. The ECtHR's position on this issue, which cannot be held responsible for unduly delaying the trial, is indicative of this issue, as a rule the state authorities should be held accountable for the excessive length of the proceedings, since the organization of the proceedings should be made in such a way that it is swift and efficient, and that is the task of the national courts. Thus, the paper concludes that the principles that ensure compliance with the requirements of a fair trial, including the legal idea of stability and timeliness of court decisions through the use of mechanisms established by ECtHR practice, have been developed in Ukraine so far only theoretically. An approach aimed at achieving legal certainty, the elimination of unjustified differences and ambiguities in specific enforcement should be taken as an example of the activities of the national judicial system.

Key words: fair trial, reasonable time, *res judicata*.

© П. Д. Гуйван, 2020

Постановка проблеми. Основним документом, який запроваджує світові цінності до національних правових систем і сприяє чесному та справедливому судочинству, є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Прикметно, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), який покликаний застосовувати та тлумачити конвенційні положення, у цьому питанні керується принципом правової визначеності як основним визначальним показником справедливого суду. Проте сама Конвенція не містить нормативного закріплення правової визначеності у вигляді зрозумілих і чітких нормативних приписів. За таких обставин усвідомлення змісту та реальної сутності правової певності норм і судових рішень досягається судовим застосуванням її елементів у рішеннях Європейського суду з прав людини. Практика цього органу називається прецедентною, тому що він під час вирішення справ схильний загалом дотримуватися підходів, що застосовувалися ним раніше, якщо не визнає за необхідне їхньої змінити. Зокрема, у мотивувальній частині рішення Суду, замість відтворення висловлених ним раніше міркувань, може посилатись на міркування, висловлені в попередніх рішеннях. Проте Суд неодноразово наголошував, що він не зв'язаний власними попередніми рішеннями, його правозастосування має еволюційну складову частину, ЄСПЛ час від часу змінює свої правові позиції [1, с. 50]. Даний орган, напрацьовуючи прецедентну практику, дає роз'яснення дефініцій і правил використання тих чи інших норм Конвенції під час здійснення судочинства.

Національне законодавство намагається інкорпорувати дані принципи до української правової системи. Ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вказує на необхідність застосування судами Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права, а ст. 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду. Як бачимо, у Законі йдеться саме про «практику Суду» у загальному її значенні, тобто мають братися до уваги і належно аналізуватися під час здійснення правосуддя не лише рішення щодо України, а й інші. Головне не суб'єктивний склад учасників спору, а його зміст. Водночас визначальною засадою справедливого суду є можливість отримати справедливе правосуддя незалежно від того, до якої соціальної групи належить особа, або інших її персональних характеристик [2, с. 178]. Основи рівності і змагальності є складовою частиною права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції. Саме на їх належне дотримання досить часто посиляється ЄСПЛ під час обґрунтування своїх рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дієвості й ефективності права на суд у контексті його реалізації на засадах юридичної певності в міжнародному та національному праві присвячені дослідження таких науковців, як: С. Головатий, О. Дьомін, Ю. Матвеева, М. Козюбра, С. Погребняк, М. Смуток, О. Соловійов, В. Стефанюк, У. Коруч та ін. Ретельно вивчивши проблематику визначеності норми права та судових рішень у загальному плані, науковці ще недостатньо уваги приділяють аналізу дотримання вимог до справедливості судівництва під час винесення українським правозастосовним органом вердиктів в окремих цивільно-правових спорах. Зокрема, не має належного наукового з'ясування своєчасності судових процесів, дотримання принципу некасання остаточних вердиктів і напрацювання механізмів своєчасного правозастосування національними судами. Як наслідок, у сфері українського судівництва часто відбувається довільне та суб'єктивне тлумачення європейського прецедентного права, що не додає суспільним відносинам правової певності.

Теоретичне вирішення вказаних питань є метою статті.

Це дозволить напрацювати практичні рекомендації щодо вдосконалення підходів справедливого застосування судочинства.

Виклад основного матеріалу. Вимога справедливості судового розгляду спрямована до конкретного рішення як результату правозастосовної діяльності. Вимоги стосуються як змісту самого вердикту суду (його ясності, несуперечливості, обґрунтованості, законності та вмотивованості), так і стійкості та стабільності остаточного судового рішення, покликаною бути регулятором суспільних відносин. ЄСПЛ неодноразово вказував, що суперечливі рішення національних судів можуть бути окремим і додатковим джерелом правової невизначеності, отже, порушенням права на справедливий судовий розгляд, встановленого у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3, с. 75]. Виконуючи свої функції застосування права, суди часто мусять здійснювати так зване судове правотворення, пов'язане із тлумаченням національного права відповідно до європейських стандартів, тобто творчу діяльність, зокрема щодо конкретизації норм про фундаментальні права та свободи. І саме така діяльність найбільшою мірою ґрунтується на доктрині судового прецеденту, зміст якої полягає в обов'язковості для органів судової влади виконання їхніх попередніх рішень (*stare decisis*). Це означає необхідність дотримуватись вирішеного та не змінювати вирішені питання [4, с. 316].

У цьому сенсі, говорячи про дотримання принципів судочинства, які відповідають практиці Європейського суду, особливу увагу необхідно приділити питанню поваги до остаточних судових рішень, у розумінні вимоги, що остаточне судове рішення не має ставитись під сумнів за відсутності обставин суттєвого та неспростовного характеру, які це можуть виправдати. Інакше вердикти українських судів будуть уважатися такими, що порушують право людини на справедливий суд. На жаль, таких випадків, далеких від засад справедливості, нині трапляється досить багато. Наприклад, Господарський суд м. Києва припустився вказаних порушень у розгляді справи № 910/22191/13 [5]. У цій справі про банкрутство Кредитної спілки (далі –

КС) «Аккорд», яка розпочалася ще у 2013 р., до закінчення 2019 р. практичного просування не було. Але ті кроки, які були потрібні неналежному боржникові для того, щоби заморозити процес і позбавитися від вимог надокучливих кредиторів на невизначений час, були здійснені на диво поблажливим до нього судом. У грудні 2014 р. було затверджено мирову угоду у процесі банкрутства, за якою понад 40% боргу було списано, а решту розстрочено на досить значний строк, про що винесено відповідну судову ухвалу. Фактично, принаймні до кінця цього строку, а це 2022 р., боржник позбавлений клопоту щодо повернення коштів своїм кредиторам, які мусив віддавати ще у 2008 р. А після спливу часу відтермінування, як це традиційно буває, він заявить про свою чергову неспроможність, «кинувши» вірителів. Такі схеми за активної і, припускаємо, не безплатної допомоги українських господарських судів у нашій державі абсолютно нікого не дивують.

Отже, у порядку мирової угоди у процесі банкрутства було, зокрема, списано частину боргу КС «Аккорд» перед кредитором Г. На цій підставі боржник разом із судом дійшли висновку, що судова ухвала про затвердження мирової угоди у процесі банкрутства є новацією боргу і заміняє всі боргові відносини між боржником і його кредиторами. Даний підхід можна вважати справедливим, але суто в межах тих вимог, які були заявлені учасниками у процесі про банкрутство: їхній рівень з укладанням мирової угоди справді змінився. Але це не стосується вимог пана Г. Адже він ще у 2009 р. пред'явив позов до КС «Аккорд» про стягнення належних йому сум, виграв цей спір, рішення набрало чинності [6]. Навіть більше, місцевий суд загальної юрисдикції, який у 2009 р. ухвалив рішення за цим спором, забезпечив його виконання накладенням арешту на кошти боржника, і цей захід, як відомо, діє до остаточного виконання судового рішення. У листопаді 2009 р. було відкрите виконавче провадження за рішенням цивільного суду, яке не виконане донині. Причому проблеми щодо виконання вказаного рішення перебувають у площині втручання у виконавчий процес із боку Господарського суду м. Києва. Мабуть, маючи дуже теплі стосунки зі ставшим за тривалий час йому рідною особою – боржником, судовий орган у межах оскарження дій виконавця у виконавчому провадженні від 2009 р. чомусь наполегливо продукує чергові ухвали, у яких фактично скасовує остаточне рішення суду іншої юрисдикції. Господарський суд водночас абсолютно не переймається тим, що жодна процесуальна ухвала не може переглядати та скасовувати вердикт суду, який давно набув значення остаточного. Не викликає сумнівів у Господарського суду і той факт, що розглядати питання про оскарження фактів виконавчого провадження повноважний лише суд, який виносив конкретне рішення (ст. 448 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, ст. 338 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України, ч. 1 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження»).

Але головна проблема Господарського суду полягає в неправильному розумінні поняття боргу, отже, порушенні обстоюваного Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод принципу *res judicata* – незмінності остаточного рішення. Річ у тім, що мирова угода може бути новацією регулятивних (на забезпечених державним примусом через судові рішення) вимог, що були пред'явлені до боржника у процесі банкрутства. Саме так і записано в коментованій мировій угоді. Та стосовно нашого конкретного випадку дані вимоги в регулятивному стані припинили існувати ще у 2009 р. Бо в цей час (задовго до порушення справи про банкрутство) рішенням суду в цивільному спорі вказаному грошовому зобов'язанню наданий охоронно-правовий статус боргу, який підлягає безумовному стягненню в Україні на підставі остаточного рішення національного суду. Цей борг, встановлений судом, не був та і за своєю сутністю не міг бути предметом стягнення у процесі банкрутства, отже, він не може підлягати реорганізації у процесі укладання мирової угоди, скасовуватися ж господарським судом і поготів.

У нашій державі як до загальних теоретичних засад матеріального права, так і до міжнародних конвенційних принципів часто ставляться спрощено та навіть нехлюйськи. Тож і маємо, що непорушне остаточне судове рішення, яке набрало чинності ще понад десять років тому, нині не виконується, бо поставлене під сумнів процесуальною ухвалою Господарського суду!!! Принагідно зазначимо, що таке відверто нелогічне та нелегітимне рішення було підтримане і Північним апеляційним господарським судом. Отже, «проблеми в консерваторії», як казав класик, мають системний характер. І вони вкотре призведуть до відповідальності України за порушення справедливого судочинства в частині недотримання принципу *res judicata*.

Випадки свавільного перегляду остаточних рішень українськими національними правозастосовними органами дістають належну оцінку з боку Європейського суду з прав людини. Так, у справі «Ющенко та інші проти України» [7] ЄСПЛ встановив, що практично те саме питання, яке стосувалося матеріальних відносин між сторонами, було предметом розгляду цивільного позову у кримінальній справі й окремого цивільного провадження. Кримінальна справа була розглянута раніше, і рішення щодо цивільного аспекту набуло значення остаточного. А ось у цивільному процесі вердикт стосовно змісту тих же матеріально-правових відносин, а саме питання цивільно-правової відповідальності за заволодіння певним майном, мав абсолютно протилежний вигляд. Отже, Суд наголосив, що за відсутності будь-яких ознак того, що у кримінальному провадженні мали місце якісь вади, Суд дійшов висновку, що нове вирішення тих самих питань звело нанівець закінчене раніше провадження, воно означало фактичне скасування раніше ухваленого остаточного рішення, тобто не відповідало принципу правової певності.

Черговим елементом вимог ст. 6 Конвенції є вимога, що справа має бути розглянута впродовж розумного строку. Неналежне її застосування в Україні також зафіксоване у практиці Європейського суду. Так, Суд

неодноразово встановлював порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у справах, які стосуються темпоральних питань нерозумності строків судівництва, а саме: «Павлюлинець проти України» (п. 53), «Ващенко проти України» (п. 50), «Писатюк проти України» (п. п. 24, 30–34), «Попілін проти України» (п. п. 24–31).

Скажімо, у справі «Андренко проти України» [8] заявниця у 2002 р. оскаржувала заповіт свого батька до місцевого суду. У листопаді 2008 р. рішенням суду їй було відмовлено в задоволенні позову як необґрунтованого. Після тривалого апеляційного перегляду спору рішення першої інстанції було скасоване, справа спрямована на повторний розгляд до місцевого суду. Там справа і перебувала без будь-якого руху на момент початку розгляду ЄСПЛ. Вирішуючи питання щодо надмірності тривалості судового розгляду цієї справи, Суд вказав, що провадження у вісім років та дев'ять місяців, яке до того ж ще не закінчене, не відповідає критеріям розумності строку розгляду, напрацьованим у його усталеній прецедентній практиці. Адже згідно з нею розумність тривалості провадження має визначатися з огляду на обставини справи та з урахуванням таких критеріїв, як: складність справи, поведінка заявника та відповідних органів влади, а також ступінь важливості предмета спору для заявника. За розглядуваних у цій справі обставин, попри навіть те, що заявниця двічі доповнювала свій позов, а суди чекали на висновок експертизи для постановлення рішення у справі, вона не може вважатися особливо складною. Хоча заявниця дещо сприяла збільшенню тривалості провадження, лише її поведінка не може бути виправданням загальної тривалості в понад вісім років та дев'ять місяців. Тож, Суд вважає, що в цій справі немає затримок, спричинених поведінкою заявника, які б не мали зараховуватись до загальної тривалості провадження. Суд доходить висновку, що основну відповідальність за надмірну тривалість провадження в цій справі несуть державні органи. Отже, у цій справі мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції. Позиція ж Суду стосовно оцінок різних чинників, що призводять до затримок процесу, є також стабільною. Так, зазвичай Суд не приймає твердження уряду про те, що заявник сприяв збільшенню тривалості оскаржуваного провадження. Заявнику не може бути поставлено у провину подання ним скарг і використання доступних для нього засобів за національним законодавством із метою захисту своїх інтересів. Поведінка сторін не звільняє державу-відповідача від відповідальності, оскільки організація провадження повинна бути зроблена таким чином, щоб воно було швидким і ефективним, що є завданням саме національних судів (9, п. 43).

Як бачимо, принципи, що забезпечують дотримання вимог стосовно справедливого судочинства, зокрема і правова ідея стабільності та своєчасності судових рішень шляхом застосування механізмів, встановлених практикою ЄСПЛ, напрацьовані поки що лише теоретично. На практиці в національних правових системах, зокрема в українській, часто спрацьовує аргумент невизначеності, головним центром уваги якого є суд. Він полягає в тому, що у значному класі справ право не забезпечує єдиної правильної відповіді або наявний корпус правових норм дає змогу прийти до більш ніж одного результату, і часом ці результати можуть бути протилежними [10, с. 50]. Європейський суд з прав людини неодноразово у своїх рішеннях наголошував на різних та часто суперечливих підходах до застосування та тлумачення внутрішнього законодавства українськими судовими органами. І саме підхід, спрямований на досягнення правової визначеності, усунення не виправданих розбіжностей і неоднозначностей у конкретному правозастосуванні, має бути прийнятий як взірць діяльності національної системи судівництва.

Водночас убачається той недолік, що в Україні не напрацьована єдність критеріїв використання практики Європейського суду під час розгляду судових справ. У реальному судочинстві зазвичай, якщо і здійснюються посилання на рішення ЄСПЛ, то воно має абстрактний характер. Досить часто взагалі така згадка про міжнародну судову практику просто не стосується фактів справи, що розглядається. Якщо ж усе таки рішення Суду, що використовується для обґрунтування позиції національного органу правозастосування, має зв'язок з обставинами справи, судом не надається мотивування стосовно його відповідності нормам українського права. Насправді ж обґрунтування позиції сторони чи суду у процесі полягає не лише у згадуванні про таке рішення в судовому вердикті, а і в детальному аналізі його застосованості до конкретного випадку. Це має бути чітко й обґрунтовано мотивоване судом. Лише за вказаних умов посилання на рішення Європейського суду з прав людини є виправданим. Якщо відповідна мотивація підтверджує правову сторону провадження, це обов'язково має бути зазначено в рішенні, цей аргумент є досить важливим для усталеного поняття справедливого судочинства. Коли ж рішення ЄСПЛ не стосується предмета спору, суд мусить відкинути відповідне посилання як формальне та невідповідне з належним обґрунтуванням.

Застосування прецедентної практики Європейського суду з метою реалізації ефективного захисту гарантованих прав і свобод громадян, як уже згадувалося, санкціоновано законом. Отже, незастосування чи неправильне тлумачення конвенційних принципів і практики Європейського суду є порушенням національного законодавства. Роль прецедентного європейського права в тому й полягає, що ЄСПЛ не лише по суті вирішує справу, а й створює правову судову доктрину, яка дає змогу праву перетворитись на динамічну систему, що розвивається, за допомогою якої формуються стандарти у сфері прав людини [11, с. 71]. Національні правозастосовні органи мусять керуватися під час вирішення конкретної справи прецедентними рішеннями Європейського суду. Якщо існує впевненість, що правильність позиції під час розгляду питання підтверджується практикою ЄСПЛ, орган має право послатися на подібний акт Суду. Водночас, якщо право суб'єкта не було порушене, також вельми доречною буде обґрунтована мотивація суду щодо того, що

практика ЄСПЛ не підтверджує позицію особи. Такий механізм буде дієвим за наявності обґрунтованого та чіткого судового рішення в цьому аспекті [12, с. 32–33]. Рішення національних судів, ухвалені з недотриманням зазначених критеріїв, порушують фундаментальні права людини. Вони мають переглядатися і скасовуватися. І це повинно чітко узгоджуватися із правилами Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (2000) 2 від 19 січня 2000 р., яка закликає держави до того, щоби національні правові системи передбачали чітку процедуру перегляду судового вердикту [13].

З викладеного можемо зробити деякі **висновки**. Справедливе судочинство є світовим і європейським надбанням як прояв чесного та неупередженого своєчасного розгляду справи кожної особи. В українській правовій системі поки що відчувається недостатня обізнаність суддів з основними засадами європейського справедливого судівництва. Проблемність також полягає в тому, що навіть застосовуючи практику ЄСПЛ, суди не завжди чітко й однозначно розуміють, у чому полягає правовий зміст такого застосування. Вирішення питання вбачається в запровадженні системного навчання та підвищенні рівня відповідальності суддів.

Список використаних джерел:

1. Коруц У. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд у практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2015. 229 с.
2. Городовенко В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 178–186.
3. Рукавишникова А. Генезис категории «правовая определенность» в современной юридической науке. *Вестник Томского государственного университета*. Серия «Право». 2014. № 3 (13). С. 71–81.
4. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
5. Справа № 910/22191/13 // Архів Господарського суду м. Києва за 2013 р.
6. Справа № 2–2339/09 // Архів Ожтєбрьського рай. суду м. Полтави за 2009 р.
7. Рішення ЄСПЛ від 15 липня 2010 р. у справі «Ющенко та інші проти України», заяви № № 73990/01, 7364/02, 15185/02 та 11117/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_626.
8. Рішення ЄСПЛ від 20 січня 2011 р. у справі «Андренко проти України», заява № 50138/07. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_763.
9. Рішення ЄСПЛ від 28 травня 2009 р. у справі «Нестерова проти України», заява № 10792/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_514.
10. Матвєєва Ю. Правова визначеність та суддівське правотворення. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2010. Т. 103. С. 50–53.
11. Травников М. Будуще Европейского суда по правам человека: тупик или смена концепции. *Журнал российского права*. 2002. № 6. С. 71–74.
12. Судья Валентина Щепоткіна: «Більше половини звернень громадян до ЄСПЛ пов'язані з неефективним виконанням судових рішень». *Збірник виступів / Українська Гельсінська спілка з прав людини "Precedent UA – 2015"*. С. 29–33.
13. Рекомендація КМРЄ № R (2000) 2 щодо перегляду справ і відновлення провадження у справі на внутрішньодержавному рівні у зв'язку з рішеннями ЄСПЛ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175.